

УДК 811.161.2(093)–047.44

Людмила Дейна

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ АКСІОЛОГІЧНОГО КОЛА «Я-ГРОМАДЯНИН» У НОВІТНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті описано специфіку ціннісної концептосфери автора щоденника. Схарактеризовано аксіологічний вимір «Я-образу» діариста, вирізнено в ньому п'ять аксіологічних кіл. Доведено, що аналіз аксіологічного кола «Я-громадянин» має особливе значення для інтерпретації ціннісної картини світу письменника. Досліджуване коло диференційовано на відносно стрункі в плані змісту та форми Ego-сектори, акцентовано увагу на особливостях кожного з них. З'ясовано аксіологічно марковані концепти, які займають ядерну позицію в межах аксіологічного кола «Я-громадянин».

Ключові слова: автор щоденника, аксіологічне коло, оцінка, ціннісна концептосфера, щоденниковий дискурс.

Антропоцентрична парадигма дослідження виводить на перше місце особистість, її мовленнєву поведінку й мовну картину світу. Від суб'єкта мовця найбільше залежить категорія оцінки, тому що вона найвиразніше репрезентує прагматичне значення. Варто зауважити, що аксіологічна площина концептосфери людини є об'єктом різновекторних студій не лише лінгвістів (Н. Д. Арутюнова, О. М. Вольф, М. М. Гринишин, Т. А. Космеда, І. О. Меркулова, М. І. Степаненко, О. В. Юдін), а й філософів (М. О. Беляєва, І. В. Гордієнко-Митрофанова), логіків (В. М. Богуславський, Д. П. Горський, О. Г. Дробницький, О. А. Івін), психологів (Г. К. Радчук, Ю. Ж. Шайгородський).

Важливою ознакою оцінки є й те, що вона занурює потенційного реципієнта або в інтимно-особистий простір автора, або в культурний, соціально-політичний контекст доби. Діарійний дискурс – найсприятливіше тло для реалізації таких спроможностей оцінки, тому що він є неординарним

мовним середовищем, яке дає авторові невичерпні потенції для самовираження.

У щоденникові специфікованою постає комунікативна ситуація, яка має форму автокомунікації. Під час вербалізованого внутрішнього мовлення, терапевтичного діалогу між Ego й Alter Ego («другим (іншим) Я»), оприявнюється особлива концептосфера письменника – система понять про сукупність реалій довкілля, система значень, утілена в ці реалії завдяки словам-концептам. Висловлюючи своє ставлення до повідомлюваного, розмірковуючи щодо конкретного факту / явища / особи тощо, діарист імпліцитно або експліцитно декларує значущість цього об'єкта для себе. З іншого боку, у кожній оцінці знаходить мовне втілення ментальний образ автора щоденникового дискурсу, «риси історичної самосвідомості особистості» [3, с. 136]. Протягом життя майстер слова, як і будь-хто інший, синхронно виконує чимало соціально-психологічних «ролей». Так само й у власних щоденникових записах він постає в кількох іпостасях: як митець, як громадянин своєї країни, як член суспільства або групи людей, як суб'єкт довкілля, а також як чоловік, син / брат / онук, друг / товариш, учасник політичного процесу тощо.

Крізь аксіологічний зміст висловлень письменника щодо цінності того або того об'єкта можна «прочитати» його індивідуальність, уявити як людину, що перебуває поруч, а також відшукати ключ до інтерпретації постаті митця – учасника літературно-історичного процесу. Про це переконливо говорить І. О. Дуднік, аналізуючи «Окрайці думок» В. Симоненка: «Щоденникові записи дали великий інтелектуальний простір для самороз-

криття автора, для вираження його ставлення до подій, до оточення і, більше того, допомогли систематизувати його погляди на літературу, історію та соціальні процеси тощо» [3, с. 138]. Суголосний висновок знаходимо в П. І. Сороки, який досліджує «Синю книгу» Володимира Малика: «І все ж цей щоденник має неперебутню цінність. І тому, що він належить успішному і талановитому письменнику, і тому, що дозволяє зазирнути в його творчу лабораторію, і тому, що відбиває складну і суперечливу епоху так, як вона переломилася через болоче серце справді непересічної людини» [8, с. 19].

Усі актуалізовані в щоденниковому дискурсі концепти, що виявилися значущими для автора, доцільно об'єднати у специфічні семантичні вузли, або аксіологічні кола, у кожному з яких віддзеркалюється певний «Я-образ», або Его щоденникаря. У досліджуваних діаріюшах («Щоденник» Олександра Довженка, «Думи мої, думи мої...» Остапа Вишні, «Синя книга» Володимира Малика, «Окрайці думок» Василя Симоненка, «Із таборового зошита» Василя Стуса, «Келія Чайної Троянди» Костянтина Москальця) на основі парадигми «Я-образів» діариста вичленувано такі аксіологічні кола: «Я-митець» (K_1), «Я-громадянин» (K_2), «Я-особистість» (K_3), «Я з-поміж людей» (K_4), «Я-довкілля» (K_5). Нашаровуючись одне на одне, вони утворюють єдиний цілісний «Я-образ», або Его митця, отже, $Ego = K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5$. Схематично це можна представити так:

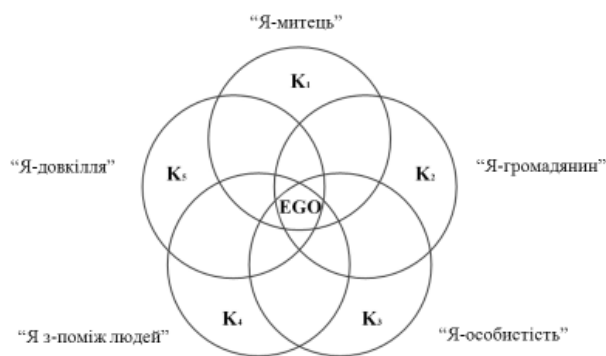

Рис. 1. Структура «Я-образу» щоденникаря

Кожне аксіологічне коло в різних діаріюшах має неоднаковий вияв. Причину цього вбачаємо не в текстовому обсязі діаріюшів (що менший щоденник – то менша кількість фактичного матеріалу), а в актуальності конкретного об'єкта для автора.

Будь-який щоденник – це унікальний документ своєї доби, автор свідомо чи підсвідомо увічнює її на сторінках власної сповіді. Тому можемо впевнено констатувати, що аксіологічному колу «Я-громадянин» відведено особливе місце в системі оцінних висловлень діаристів, оскільки воно віддзеркалює громадянську позицію письменника,

його політичні переконання, погляди на питання історії й культури тощо. Вони виформовують досить стрункі в плані інформації й мовного експлікування Его-сектори «Я-Україна», «Я-політика» і «Я-суспільство» (див. Рис. 2).

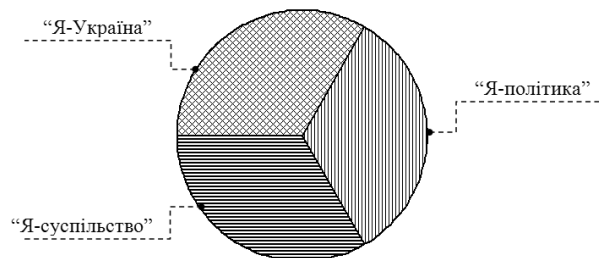

Рис. 2. Сектори аксіологічного кола «Я-громадянин»

Аксіологічне коло «Я-громадянин» легко виокремити з-поміж інших ще й тому, що друга половина ХХ століття – складний і буремний історико-політичний період: важкий післявоєнний час; панування, трансформація й ліквідація радянської ідеології; утиски та переслідування, яких зазнавали «незручні» для влади митці; розвал великої країни, сподівання й розчарування, пов'язані з цією подією; пошук себе як частини української нації, як свідомого громадянина своєї країни. Майстри слова як люди мистецтва, як ті, хто завжди гостро сприймає дійсність, ніби оголений нерв, ніколи не стояли осторонь суспільних процесів, навпаки, вони часто були безпосередніми учасниками суспільних пертурбацій, займали активну позицію. В обстежених дискурсах зафіксовано одмінності в оцінюванні щоденникарями об'єктів-концептів *політика*, *ідеологія*, тобто ідеологічних поглядів і суспільно-політичного становища в Україні. Так, у щоденниках Володимира Малика й Василя Стуса ототожнено *націоналізм* і *патріотизм*. Митці за допомогою імплікатур переконують, що негативно конотоване для влади поняття «націоналізм» насправді є любов'ю до свого народу, тобто поняттям із меліоративним забарвленням. Така на той час суб'єктивна оцінка нині огранена об'єктивними параметрами: в колективного інформатора – суспільства – за цим поняттям закріпилися стійкі асоціації з боротьбою за незалежність нації, народу, за збереження його традицій, культури, мови тощо: *За що судили Скалича? За релігійні переконання, за небезпечну для Москви націоналістичну версію християнства* (В. Стус); *Всіх, хто говорить по-українськи, називає українофілами (а в душі – націоналістами)*. *Якось і покійного Мишу назвав українофілом, за те, що завжди говорить по-українськи, бо по-російськи говорить з страшним акцентом* (Володимир Малик). Натомість у діаріюшах Олександра Довженка й Остапа Вишні оцінка

об'єкта націоналізм репрезентована в негативно маркованих модусах осуду, гніву, обурення, патріотизм же корелює з поняттям «дружба народів»: Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недобррозичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту, – невже любов до свого народу є націоналізм? (О. Довженко); Що єсть благороднішого на світі, як дружба народів? (Остап Вишня); Мене вважали, а може, й досі хтось уважає, за націоналіста. Чому? Не розумію! ... Хіба я не розумію, що без допомоги руського народу я був би батраком у польського або німецького пана? А може б, де-небудь конав на турецькій (я забув, як вони зветься) човні? (Остап Вишня).

Об'єкт-концепт влада письменники здебільшого супроводжують негативними, експліцитними оцінками зі значенням зневаги, осуду, обурення, несхвалення, заперечення тощо: Якби в наших вождів було більше глузду, ніж є, подібні крикуни милувалися б небом крізь ґрати (В. Симоненко); В Україні чортзна що робиться. Криза поглиблюється... Верховна Рада – стадо баранів. За рідкісним винятком, – невігласи, нуки й запроданці! (Володимир Малик); В Україні – безлад, керують нами не патріоти, а люди, яким до України немає діла. Безбатченки, шовіністи, казнокради (Володимир Малик); У Києві я довідався, що людей, близьких до Гельсінської групи, репресують найбрутальнішим чином. Так, принаймні, судили Овсієнка, Горбала, Литвина, так перегодом розправилися з Чорноволом і Розумним. Такого Києва я не хотів (В. Стус); У СРСР треба сідати вдруге – тоді все зрозуміло і просто. Жодних сюрпризів (В. Стус). О. Довженко й Остап Вишня висловлюють діаметрально протилежну оцінку на адресу представників влади, тогочасної або попередньої, репрезентуючи модуси співчуття, жалю, захоплення тощо. Такі суб'єктивні позитивно конотовані висловлення не можуть претендувати на об'єктивність, тому що не знаходять підтримки в більшій частині суспільства, отже, не є узуальними: Забуває Комітет мудрі слова В. І. Леніна... (Остап Вишня); Трудно було бідному Сталіну у цім товаристві (О. Довженко); І мені до болю в серці жалю Сталіна (О. Довженко).

Меліоративним змістом наповнені нотатки Володимира Малика кінця 1980-х – початку 1990-х років, які стосуються влади. Цей об'єкт дістає більше позитивних оцінок через ту причину, що письменник покладав великі сподівання на нове керівництво країни: Надії збуваються, і хочеться вірити, що наше нове керівництво введе, нарешті, нашу багатотраждальну країну

на світлу й щасливу дорогу. Так хочеться цього! (Володимир Малик); Головне – країна повернулася лицем до правди, до морального здоров'я. Одного страшно: щоб не припинився цей благотворний процес. Повернення до старого – смерті подібно (Володимир Малик); Вірю в Михайла Горбачова, в його перебудову (Володимир Малик). Але знак оцінки змінюється на протилежний уже 1992 року, коли представники влади в Україні не виправдали цих надій: Крим! Крим! Крим! Ми зробили першу помилку, коли в січні 1991-го Кримську область перетворили в Автономну республіку. Другу, коли дали широкі повноваження. Третю, коли в січні цього року не взяли флот. Тепер – пізно. Крим приєднається до Росії. Це непоправна стратегічна помилка. А взагалі Росія веде себе по відношенню до України по-свинськи. Іншої політики я й не чекав... Кравчукові бракує рішучості! (Володимир Малик); Це рік тотального пограбування України колишньою партokraticною клікою, що залишилася при владі. Апатія та тотальне розчарування народу. Яке було піднесення, які були сподівання і надії! Тепер шовіністи й партokrати злорадіють – оце вам незалежність! (Володимир Малик).

З-поміж об'єктів оцінювання в аксіологічно-му колі «Я-громадянин» вияскравлено народ та Україну, які дістають позитивні експліцитні оцінки із семантикою любові, захоплення, часом жалю й співчуття: Не поневірятися, не лакействувати, а служити йому, народові, чудесному нашому народові, милуватися з нього і радуватися з того, що я маю честь, велику, чудесну, незрівнянну і неповторну честь належати до свого народу (Остап Вишня); Прощай, Україно, голубонько моя безталанна! Моя слава! Моя прекрасна! Моя перша й остання любов! (Володимир Малик); Люблю народ свій палкою любов'ю (О. Довженко); За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину (В. Стус).

Із загального патетичного модусу випадають негативно оцінні, депресивно забарвлені висловлення К. Москальця й Володимира Малика щодо українського народу періоду перебудови й розпаду СРСР: І, навіть досконало вивчивши німецьку, голяндську, французьку мови, ти ніколи не станеш німцем, голяндцем, французом, ти вічно залишишися бідним українцем, громадянином країни, яка значно частіше зникає, ніж виникає. Писанки, рушники, пісні, Гоголь і Березовський, шаровари, сало, самогон, УПА, ОУН, зневага сусідів, об'єкт «покивання глави»... Мій народ бідний і нерозумний, часто – огидний, але він – мій. І я є таким, яким я є, ще й тому, що я – українець. Ми майже втратили національну ідентичність. А може, і взагалі втратили (К. Москалець); В духовному плані довели народ «до ручки» – і він уже відкріся і від-

рікається від самого себе, від своїх батьків, дідів, від свого минулого. А майбутнього у нього немає. Як у народу. Є субстанція, аморфна маса, денационалізована, декласована, навіть фізично вироджена. Сталінська і гітлерівська селекція зробили своє чорне діло (Володимир Малик).

Незважаючи на загальне позитивне ставлення до українців, щоденникарі негативно маркують оцінки, які стосуються окремих рис ментальності українського суспільства, й репрезентують їх у формі осуду, обурення, часом жалю: *Перекиданство – велике наше зло. Воно розвинуло у нас, породило дилетантство і поверхових безвідповідальних нероб* (О. Довженко); *Я зрозумів, що маніпулювати громадською думкою – дуже легко* (В. Стус); *Не розумію, невже не надокучило досі т. зв. українській інтелігенції толочити старе тирло – між мазепинським патріотизмом і кочубейвським інтернаціоналізмом по-російському, тобто сповідувати філософію меншої чи більшої національної зради. Невже їй, цій інтелігенції, не досить того, що вже маємо? Коли у нас забрано історію, культуру, весь дух, а натомість дозволено творити душу меншого брата?* (В. Стус); *У країні відбувається щось незрозуміле. Всі роз'єднані, і це нарешті стало добре помітно* (К. Москалець); *А національна свідомість низька – і все можливо* (Володимир Малик).

О. Довженко як безпосередній учасник і свідок подій 1939–1945 рр. послідовно вдається до різко негативної оцінки концепту *війна*, актуалізуючи об'єктивні аксіологічні сенси «трагедія», «біль», «горе, нещастя», «страх», «осуд» тощо. Важко гіперболізувати значення його діаріуша загалом і репрезентації в ньому аксіологічного кола «Я-громадянин» зокрема, оскільки нотатки воєнної доби стали дзеркалом Другої світової війни, спроектованої на мистецьке сприйняття. У щоденнику помітне місце займають суспільно-політичні, соціальні й морально-етичні питання, письменника «турбує проблема каліцтва фізичного та духовного» [4, с. 165]: *Як страшенно дорого обійшлася народу нашому війна* (О. Довженко); *Я жорстоко ображений і розорений війною. Вона одняла в мене честь, дорогого мого батька, розорила мене, пограбувала мій дім доценту, бібліотеку мою знищила і вигнала мене з батьківщини. Вона одняла в мене щастя життя з моїм народом. Тому до самої смерті душа моя буде з тими, кого розорила й обездолила війна. З удовами і сиротами, з каліками, арештантами і вигнанцями, з позвалтованими в неволі рабнями – дівчатками, що втратили батьківщину й честь і розвіяні по світу, мов чайки в лиху бурхливу годину. З усіма, хто вмер у нелюдські жорстоких катуваннях, у муках, хто вимололював у ката кулю замість петлі, під шибеницею стоя, хто горів у вогні, кричучи* (О. Довженко).

Змістове наповнення аксіологічних секторів «Я-Україна», «Я-суспільство», «Я-політика» фактично демаркує чіткі межі між ними. Знакова і формальна специфіка репрезентації авторської оцінки об'єктів, які входять до аксіологічного кола «Я-громадянин», зумовлена суб'єктивними параметрами концептуальної картини світу щоденникарів, що ситуативно може набувати ознак об'єктивності. Релевантні модуси для вираження негативної оцінки *влади, війни* й окремих ментальних особливостей українського народу – осуд, зневага, заперечення, обурення тощо. Натомість позитивні оцінки *України, націоналізму / патріотизму* об'єднує семантика захоплення й возвеличення.

Література

1. Вишня Остап. Думи мої, думи мої... / Остап Вишня // Твори : у 7 т. / Остап Вишня. – К. : Дніпро, 1965. – Т. 7 : Фейлетони ; Гуморески ; Усмійки (1952–1956). – С. 342–387.
2. Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941–1956) / О. Довженко. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2004. – 384 с.
3. Дуднік І. О. Роль щоденникових записів В. Симоненка у формуванні уявлень про образ митця у контексті епохи / І. О. Дуднік // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. – 2011. – Вип. 2 (2). – С. 135–139.
4. Жилівська П. М. «Щоденник» О. Довженка – «Щоденник» О. Гончара: воєнна доба / П. М. Жилівська // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту) : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 159–171.
5. Малик В. К. Синя книга: щоденник (записки для себе). 1958–1998 / В. К. Малик ; упоряд. : О. В. Сиченко, Н. О. Сиченко. – 2-е вид., без змін. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. – 308 с.
6. Москалець К. Келія Чайної Троянди. 1989–1999 : Щоденник / Костянтин Москалець. – Львів : Кальварія, 2001. – 204 с.
7. Симоненко В. Окрайці думок / В. Симоненко // Твори : у 2 т. – Т. 1 : Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / В. Симоненко ; упоряд. Г. П. Білоус, О. К. Лещенко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – С. 360–366.
8. Сорока П. І. Голос із загіння. Літературні денники / П. І. Сорока // Українська літературна газета. – 2012. – № 2 (60). – С. 19.
9. Стус В. З таборного зошита / В. Стус // Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус ; передм. Д. Стуса. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 4. Повісті та оповідання ; Незакінчені твори ; Сценарії ; Літературна критика ; Заяви, публіцист. листи та звернення ; З таборного зошита. – С. 485–506.

Liudmyla Deina

**STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES
OF AXIOLOGICAL CIRCLE “I-CITIZEN”
IN THE MODERN UKRAINIAN DIARY DISCOURSE**

This article describes the features of valuable conceptual area of the author of a diary. In the research we determined axiological dimension “I-image” of the diarist and pointed out its axiological circles “I-artist”, “I-citizen”, “I-personality”, “I am among the people” and “I-environment”. It was proven that the analysis of axiological circle “I am a citizen” had a particular importance for the interpretation of the valuable world picture of the writer. The researched circle was differentiated into rather well-shaped (concerning its content and form) Ego-sectors “I-Ukraine”, “I-policy” and “I-society”, and the features of each of them were the subject of focusing our attention. We found that within the axiological circle “I am a citizen” nuclear position had been occupied by axiologically marked concepts, such as ‘common people’, ‘Ukraine’, ‘politics’, ‘ideology’, ‘power’ and ‘war’, whose relevant modes of expressing assessment were enthusiasm / praise / disapproval / neglect / denial / resentment, etc.

Key words: *the author of a diary, axiological circle, assessment, valuable conceptual area, diary discourse.*

Людмила Дейна

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ
АКСИОЛОГИЧЕСКОГО КРУГА «Я-ГРАЖДАНИН»
В НОВЕЙШЕМ УКРАИНСКОМ ДНЕВНИКОВОМ
ДИСКУРСЕ**

В статье описана специфика ценностной концептосферы автора дневника. Охарактеризован аксиологический аспект «Я-образа» diarиста, выделены в нем пять аксиологических кругов. Доказано, что анализ аксиологического круга «Я-гражданин» имеет особое значение для интерпретации ценностной картины мира писателя. Исследуемый круг дифференцирован на относительно стройные в плане содержания и формы Ego-секторы, акцентировано внимание на особенностях каждого из них. Выяснены аксиологически маркированные концепты, которые занимают ядерную позицию в пределах аксиологического круга «Я-гражданин».

Ключевые слова: *автор дневника, аксиологический круг, оценка, ценностная концептосфера, дневниковый дискурс.*

Надійшла до редакції 20.10.2016 р.